Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 791-803

Halil İnalcık ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları

Bülent ARI[*]

Halil İnalcık ve Hukuk

1930'larda, Halil İnalcık'ın hukukçu olma ihtimali, tarihçi olmasından daha önce ortaya çıkmıştır dersek, mübalağa etmiş sayılmayız. Ailesiyle Ankara'da yerleştiklerinde, üst katlarında oturan Sadri Maksûdî [Arsal] Bey'in yazdığı yeni bir kitabını yeni Türkçe harflere çevirmesi, Halil Bey'in hukuk alanındaki ilk çalışmasını oluşturur. O yıllarda, Sadri Maksûdî Bey onu hukuk tarihine doğru yönlendirmek isterse de, o vakitler Halil Bey'in gönlü edebiyattadır.[1] Balıkesir Necatibey Muallim Mektebi'nde okurken Abdülbaki Gölpınarlı'dan feyz almasının bunda büyük rolü vardır.[2] Halil Bey, 1935 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne girdiği zaman, aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi'ne de bir yıl devam eder, fakat sonra hukuku bırakır. Mamafih, Hukuk Fakültesi'ndeki bu bir senelik öğreniminin dahi, onun sonraki yıllarda eski Türk ve Osmanlı hukuku alanındaki çalışmalarında etkili olduğu muhakkaktır.

1. Türk ve Osmanlı Kanunları ile Kanun Sistemi Hakkında Kaynak Yayınları

a. Kanunnâme-i Sultânî ber Mu'ceb-i Örf-i Osmânî

Prof. Dr. Halil İnalcık, A.Ü. DTCF'nde profesör olduktan sonra ağırlıklı olarak Osmanlı iktisat tarihine dair çalışmalar yapmıştır. Bu araştırmalarının ardından hukuk sahasına adım atarak peyderpey önemli yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk büyük eseri Robert Anhegger ile birlikte yayına hazırladığı *Kanunnâme-i Sultânî ber Mu'ceb-i Örf-i Osmânî*'dir.[3] Bu kanunnâme Fatih ve II. Bayezid'in ferman şeklinde çı-

[*] Dr., Çankaya Üniversitesi.

1 Adile Ayda, *Bir Demet Edebiyat*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay., 1998, s. 17.

2 Halil İnalcık, sonraki yıllarda çok büyük bir tarihçi olmasına rağmen edebiyatla olan ilgisini kesmemiştir. Daha Muallim Mektebi yıllarında Abdülbaki Gölpınarlı'nın şiirlerine nazire yazmaya başlamış, sonraları da aruz vezninde beyitler yazmaya devam etmiştir. Onun edebiyata ve Osmanlı edebiyat dünyasına olan derin vukufiyetini, bu konuda kısa bir süre önce yayımladığı kitapta görmek mümkündür. Bkz.: Halil İnalcık, *Şair ve Patron*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2004.

3 Halil İnalcık ve Robert Anhegger, *Kanunnâme-i Sultâni Ber-Mûceb-i 'Örf-i Osmânî*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.

kardıkları kanun metinlerini toplamaktadır. Gümrük, vergi tahsili, yasaknâmeler gibi örfî, yani Sultana mahsus hususlara ait kanunları ihtiva eder. Şeriat dışında kalan meselelerde, Osmanlı devletinin maliye idaresine ait, tamamıyla örfî ve Sultanî genel kuralları koyan veya vazife sahiplerine talimat şeklinde hazırlanmış kanunlardır. Genel kanunnâmeler yanında kanun-ferman dediğimiz bu kanunlar, tamamen orijinal kanunlar olup diğer genel kanunnâmelerden konu ve şekil bakımından farklılık arz eder.

Halil İnalcık, Anhegger'den habersiz olarak Paris Bibliothèque Nationale'deki bu kanun mecmuası nüshası üzerinde çalışırken, Anhegger'in de aynı konudaki araştırmasını haber alması üzerine, yayının hazırlığında işbirliği yapmışlardır. Söz konusu eser, o zaman için sadece Paris nüshası esas alınarak hazırlanmıştı. Aynı kanunnâmenin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Köşkü yazmaları arasında 1935-1936 numaralı mecmualarda ikinci bir nüshası bulunmaktadır. Anhegger yazmayı yayına hazırlarken, Revan nüshasının varlığından haberdar olmadığından bunu kullanamadılar. Aslında, Revan yazmaları arasında yer alan Kanunnâmeler daha doğru ve temiz nüshalardır.

Nikoara Beldiceanu, Topkapı nüshalarını da görerek bu kanun mecmuasını daha sonra Fransızca olarak yayınladı.[4] Fakat N. Beldiceanu'nun kanun metinlerindeki Osmanlıca okumalarında hatalar tespit eden Prof. İnalcık, onun okuma ve terimlerdeki yorum hatalarını yazdığı bir makalede teker teker gösterdi.[5] Beldicieanu bu kanunların Fatih'e ait olduğunu ileri sürüyordu. Bu tamamıyla yanlıştı. Bunu fark eden V. La Menage da, Beldicieanu neşrini tenkide tabi tutmuştur.

b. Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler

Halil İnalcık'ın Bursa Şer'iyye sicilleri üzerindeki çalışmaları 1950'lerde başlar. Çelebi Mehmed medresesinin hücrelerinden birinde toz toprak içinde saklanan siciller üzerindeki araştırmaları, daha sonra tarihçiler ve iktisat tarihçileri için son derece önemli kaynaklar olarak seri halde yayınlanır.[6] Bu çalışmasında Bursa sicillerinden Osmanlı iktisâdî hayatı için önemli vesikaları seçerek değerlendirmiştir.[7] İnalcık Bursa sicillerini incelerken birtakım kanun maddelerine rastlamıştır. Bu kanun-fermanları da sicillerdeki diğer kayıtlarla birlikte *Türk Tarih Kurumu Belgeler* dergisinde iki bölüm halinde yayımlamıştır.[8] Bu kanun maddeleri öncelikle mültezimlere [âmillere] verilen talimatlarda genel uygulama kurallarını ihtiva etmektedir. Yukarıdaki bahsedilen mecmua gibi, sicillerde yer alan belgeler de örfî/sultanî birçok kanun maddelerini içermektedir.

4 Nikoara Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale á Paris, I, Actes de Mehmed II et de Bayezid II du MS. Fonds turc ancien 39*, Mouton et Co. Paris-La Haye, 1960.

5 Halil İnalcık, "Notes on N. Beldiceanu's Translation of the *Kanûnname*, fonds turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", *Der Islam*, 1967, c. XLIII, sy. 1-2, s. 139-157.

6 Halil İnalcık, 'The Shaykh's Story Told By Himself', *Paths to the Middle East*, Thomas Naff, (ed.), Albany: State University of New York, 1993, s. 128.

7 Halil İnalcık, "Bursa: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, 1960, c. XXIV, sy. 93-94, s. 45-66/ 224-258.

8 Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler, (1)", *Belgeler*, 1980-1981, sy. 13-14, s. 1-90; "(2)", *Belgeler*, c. XIII, sy. 17 , s. 1-41.

c. Adaletnâmeler

İnalcık'ın Osmanlı kanun sistemi üzerine kaynak yayınları serisinin üçüncüsü "Adâletnâmeler"dir.[9] Bu makalesinde örfî/sultanî kanun maddelerini teşkil eden 17 adet adâletnâme metninin yanı sıra 45 sayfalık uzun bir tahlilî bilgi bulunmaktadır. Osmanlı, adalete ve adaletin bağımsızlığına önem veren bir rejim kurmuştu. Bu rejimin bekası için daima mahalli otoritelerin suiistimallerini önlemeye yönelik kurumların çalışır durumda olması gerekiyordu. Kanûn-i Osmânî denilen Osmanlı rejiminin prensiplerinden en başta geleni adalettir. İnalcık bütün bu mekanizmayı "Adaletnâmeler" başlıklı makalesinde incelemiştir.

Söz konusu makalede Mezopotamya ve İran devlet geleneğinde adaletin önemine temas edildikten sonra "adâlet dairesi"nin Ortadoğu devlet felsefesindeki yerine işaret edilir. Kanunnâme-i Osmânî'nin menşei ve Klasik dönemde uygulanışından sonra, çeşitli bid'atlerin ortaya çıkarak sistemde yol açtığı dejenerasyon ele alınmıştır. İnalcık makalenin ekinde yer alan adâletnâme metinlerini tek tek tasnif ederek sistemde meydana gelen aksamalar ve buna karşılık devletin aldığı tedbirleri inceler. Filvâki, şikayet konusu maddelerin çoğu, gittikçe etkisini artıran merkezî idarenin taşra temsilcilerinin suiistimalleri hakkındadır. XVI. asrın sonlarından itibaren ortaya çıkan asayiş meselesinin sebebi ise, ilk defa olarak bu kadar uzun süren ve 1606 Zitvatorok Andlaşması ile sona eren 1593-1606 Osmanlı-Avusturya harpleridir. Bu savaş sonunda paralı asker olarak halktan toplanan grupların savaş sonunda silahlarıyla dönüp Anadolu içlerinde halka dehşet saçması, askerî, idarî, malî ve iktisadî mekanizmayı alt üst eder. İnalcık, bu mekanizmanın nasıl bozulduğunu izah ettikten sonra, asayişsizliğe ve mahallî otoritelerin suiistimalleri ile zulümlerine karşı devletin hangi tedbirleri hangi mülahazalarla aldığını tahlil eder. Bir bakıma, duraklama devrinin bütün unsurlarını İnalcık'ın yayımladığı Adâletnâmeler'de görmek mümkündür.

2. Osmanlı Örfî/Sultânî Hukukunun Kaynakları Hakkındaki Yayınları

İnalcık'a göre Osmanlı örfî/sultânî kânunnâmeleri, prensip olarak Orta Asya Türk-Moğol devletlerindeki *Törü* ve Moğol *Yasa* geleneğine bağlıdır. İslam düşüncesine göre İslâmî fıkıh, Müslüman toplum ve devletinin tüm hukuk esaslarını ve ayrıntılarını karşılar. Bu sebepten klasik İslam devletlerinde hükümdarın, yani imamın devlet kanunları koyması söz konusu değildir. Şeriat, bu inanışa göre fert olsun, toplum olsun, devlet olsun, bütün genel kuralları vermiştir. Bu noktada Osmanlı hukukçusu Ahmet Akgündüz'le İnalcık arasında bir görüş farklılığı olduğunu görüyoruz. Ahmet Akgündüz'e göre Osmanlı kânunnâmeleri de tamamıyla Şeriat'ı takip etmekte olup ayrı bir Osmanlı hukukundan söz edilemez.[10]

9 "Adâletnameler", *Belgeler*, 1965, c. II, sy. 3-4, s. 49-145.

10 Osmanlı Devletinde Sultânî kanunlar hakkında çeşitli araştırmalar vardır. Bunlardan ikisi önem taşır: Uriel Heyd, "Kanun and Sharia in Old Ottoman Criminal Law", *The Israel Academy of Sciences and Humanities, Proceedings*, c. III, No: 1, Kudüs, 1967, s. 1-18 [Türkçesi için bkz.: "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", trc.: Selahaddin Eyüboğlu, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1983, sy. 26, s. 633-653; Haim Gerber, "Sharia, Kanun and Custom in the Ottoman Law: The Court Records of 17th Century Bursa", *International Journal of Turkish Studies*, 1981, c. II, sy. 1, s. 131-147.

İnalcık, Osmanlı kanunnâmelerinin mahiyetini açıklarken, öncelikle, Türk devlet geleneğine atıfta bulunur. Türkler, İslam dünyasına hakim olduktan sonra, Tuğrul Bey 1056'da Bağdat'ta Halife'yle buluştuğu zaman, devlet işlerinin ve siyasetin kendisine ait olduğunu, din işlerinin ise Halife'nin sorumluluğu altında olduğunu açıkça beyan etmiştir. Bu tarihten itibaren Türk devletleri siyasî otoritenin bağımsızlığı prensibini İslam düşüncesine sokmuşlardı. Bu görüş mesela Hindistan'da Delhi Sultanlığı'nda ünlü vezir Ziyaeddin Barnî'nin *Fetavâ-yı Cihandâri* adlı eserinde açıkça belirtilmiştir. Barnî hükümdarın koyduğu genel kuralları "Zevâbıt" diye adlandırır. Osmanlılar ise devlet kanunlarına Grekçe'den alınan "Kanun" adını vermişlerdir. Barnî ve daha sonra Osmanlı idarecilerinden ve tarihçi Tursun Beğ *Tarih-i Ebu'l-Feth* adlı eserinin mukaddimesinde Sultanî/Örfî kanunların hükümdar tarafından bağımsız olarak yayınladığını açıkça ifade eder:

> Siyâset mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem zâhiriçün, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet ederler; siyâset-i sultânî ve yasag-i padişâhî derler ki 'örfümüzce âña 'örf derler.[11]

Fakat her iki yazar, Barnî ve Tursun Beğ, hükümdar kanunlarının hiç bir zaman Şeriat'a aykırı olmadığını belirterek, İslam prensiplerinin üstünlüğünü sorgulama ihtiyacını duymuşlardır.

İslam öncesi Türk hukukunun, Türk örfü ve devlet hukukunun, sonraki Türk-İslam devletlerinde devam etmiş olduğu görülmektedir. Bu konuyu özellikle İnalcık'tan önce Sadri Maksûdî Arsal ve Fuad Köprülü gündeme getirdiler. Özellikle Köprülü'nün "İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?"[12] makalesi devlet hukuku ve siyaset kültürü üzerinde çığır açan bir yazıdır. Köprülü bu makaleyi yazdığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesinin de tesiriyle, Batı tarihçiliği Osmanlı müesseselerini pervâsızca yerden yere vuruyordu. Bu yaklaşım karşısında Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğu'nu hiçbir iz bırakmadan geçen bir göçebe seli gibi tasvir eden birtakım muasır tarihçileri de gördükten sonra, mağlub kavimlere mensub ortazaman kronikçilerinin Türkler hakkındaki ifadelerini büyük bir ihtiyatla kullanmak lazım geldiğini daha iyi anlayabiliriz" demek ihtiyacını hissetmiştir.[13] Buna ilaveten, Batılı araştırmacıların Türk hukuk tarihi hususunda nasıl bir önyargı ve bilgisizlik içinde olduklarını da şöyle özetler:

> Türkler'in tarihi, şimdiye kadar yalnız askerî ve siyâsî bakımdan tetkik olunduğu için, onların bu hususdaki hakim rolleri az çok tebârüz etmiş bulunuyor. Fakat kültür tarihi bakımından Türkler'in İslam medeniyetindeki rolleri yeni yeni anlaşılma-

11 Tursun Beg, *Târih-i Ebu'l-Feth*, M. Arif Neşri, Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası ilaveleri (1330), s. 13'den nakleden Halil İnalcık, *Kanunnâme-i Sultâni*, s. ix. Bu eserin daha sonra Latin harfleriyle tenkidli neşri için bkz.: Mertol Tulum, (haz.), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977. 1206 yılındaki kurultayda konduğu kabul edilen Cengiz Han Yasası, ilk defa Petis de la Croix tarafından *Histoire du Grand Genghizcan* adlı eserde, 1710 yılında Fransızca olarak yayımlanmış olup, 1722 tarihinde de İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Cengiz Han Yasası'nın kodifiye edilmiş olarak varlığı hakkında bir değerlendirme için bkz.: D. O. Morgan, "The 'Great Yasa of Chingiz Khan' and Mongol Law in the Ilkhanate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. XLIX, Kısım I, (Londra: 1986), s. 163-176.

12 M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri, İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?", *Belleten*, 1938, sy. 5-6, s. 39-72.

13 F. Köprülü, "Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri", s. 47.

> ya başlamıştır. Hukûkî müesseseler tarihine gelince, bu hususta ortazaman Müslüman hukukçularının dar ve şematik nazariyelerinden dışarı çıkılmamış, yani Türkler de dahil olmak üzere bütün Müslüman kavimlerde müşterek ve -menşeini dinden aldığı cihetle– değişemez bir İslam hukuku telakkisinden ileri gidilememiştir. Buna göre, İslam hukuku dairesinde, fakat ondan ayrı bir ortazaman Türk hukukundan bahsetmeye imkan yoktur. Türk hukuku hakkında Avrupa ilim aleminde yerleşmiş olan bu menfî telakkiyi bir hukuk ansiklopedisinde "Türk Hukuku" maddesini yazmış olan P. Bisoukides'in hülasasında açıkça görebiliriz. Ona göre, Türk milletinin hayatından ve Türk örf ve âdetlerinden doğmuş bir Türk hukuku yoktur. İslam kadrosu içinde yaşayan Türklerin hususi hukuku İslam hukukundan ibarettir; amme hukukuna gelince, İstanbul'un fethine kadar Türkler İslam hukukuna tâbi olmuşlardır. İstanbul fethinden sonra Türklerin Bizans amme hukukunu aldıkları görülür. Ancak Kanuni devrinde Osmanlı Türklerine has bir hukuktan bahsedilebilir. (…) Hukuk tarihini yalnız kanun metinlerinin şerhinden çıkarmak isteyen bazı garp müelliflerine göre, Türkler ancak Müslüman olduktan sonra hukukî bir kültüre mâlik olmuşlardır ki, bu da İslam hukukundan başka bir şey değildir. Halbuki, Türkler gibi eski zamanlardan beri büyük siyâsî heyetler kurmuş bir milletin yalnız hususî hukuk değil, bilhassa amme hukuku bakımından da kendine has müessese-ler vücûda getirmiş olması gâyet tabiidir.

Köprülü, yukarıdaki makalesinde, Batılı yazarların düştükleri hataları bu şekilde özetledikten sonra, Müslüman Türk devletlerindeki amme hukukuna dair önemli bilgiler vermektedir. Köprülü, aynı zamanda Bizans müesseselerinin devam edip etmediği konusunu "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri" makalesinde ele almıştır.[14] Fuad Bey, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi* mecmuasında hukukî semboller konusu üzerinde de bir dizi önemli araştırmalar neşretti. Bütün bu yazılarında İslam'dan önceki eski hukuk ve kurumların İslam-Türk devletlerinde devamı tezini güçlendiren birçok konuyu gündeme getirdi.

Halil İnalcık, Köprülü'nün öğrencisi olarak onun bu araştırmalarındaki çizgisini sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı devlet geleneğinde güçlü bir süreklilik tespit eder. Yukarıda anlatıldığı üzere, en önemli nokta Osmanlı hükümdarının devlete ait sorunlar ve devlet kurumları söz konusu olduğunda, kendi iradesiyle devlet kanunları koyduğu hususudur. Buna ait metinler, yukarıda bahsedildiği üzere, *Kanunnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî* adlı kitabında yayımlanmıştı. İnalcık, bu kitabının giriş kısmında örfe ait geniş bilgi vererek, örf tâbirinin tarihî gelişimini anlatır. Burada, örfün XVI. asra ait kanunlarda, dinî hukuk haricinde, sultanın koymuş olduğu kanunları ifade ettiğini belirtir. Buna Şeriatça cevaz verildiğine, Pir Mehmed Efendinin[15] cilâyı vatan konusunda vâki bir sual üzerine şu fetvâsını örnek gösterir: "Bu makûlede ulü'emre mürâcaat olunur, nice me'mûr ise öyle olur, nizâm-ı memleket içün olan emr-i âliye itaat vâcibdir."[16] Örfî kanunların Şer'î ahkam yanında ayrı bir tabir olarak

14 Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931, sy. 1, s. 165-313; Bu makale daha sonra kitap halinde basılmıştır: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981.

15 Vefâtı 1620'dir.

16 *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*, sy. 1, s. 396'dan kaynak gösteren Halil İnalcık, *Kânunnâme-i Sultânî*, s. x.

kullanıldığına [ahkâm-ı Şer'iyye ve kavânîn-i örfiye] ve ikisinin birbirini tamamladığına bir başka delil de Kemal Paşazâde'nin esir meselesine dâir bir fetvâsıdır: "Şer'an câiz değildir, hem men' olunmuşdur cânib-i Sultandan."[17]

Bu noktada, bu tür kanun mecmualarının nerelerde ve hangi bürokratik mekanizmalar tarafından kullanıldığı akla gelmektedir. Kanun ve kanunnâmeler hakkında derli toplu ilk büyük araştırmayı yapmış olan Ömer Lütfi Barkan, eldeki kanun mecmualarının, "hakikî kanunların aynen bir araya getirilmesi suretiyle değil, belki de onların hülâsâ edilerek ve şekilleri değiştirilerek meydana getirildiklerini; hattâ onlardan birçoğunun hiçbir resmî sıfat ve salâhiyeti olmayan kimseler veya bazı kanun adamları tarafından sırf ilmî bir merakla, kendî zâtî ihtiyaçları için husûsî not defterleri halinde gelişigüzel derlenmiş malumattan ibaret" olduğunu yazmıştı.[18]

Halil İnalcık, *Kânunnâme-i Sultânî* kitabının giriş kısmında bu hususa da açıklık getirmiştir. Mecmuaların meydana getiriliş maksadı ve kullanım alanı hakkında yaptığı ictihad, Osmanlı bürokratik mekanizmasının işleyişini anlamak bakımından ayrı bir önem taşır:

Bu gibi kanunnâmelerin tertibinde güdülen gâye, bir taraftan kanun yapanlara örnekler vermek, öbür taraftan, kanunları tatbik edenlere hüküm verirken kullanmaları ve emsal bulmaları için kolaylık temin etmektir. Bu kanunnâmelerin ekseriyâ gayr-ı resmî derlemeler olduğu doğru olmakla beraber, bir mercî' teşkil ettikleri de muhakkaktır. Hakimlerin, hükümlerinde münhasıran örfî-sultânî denilen sancak kanunnâmeleri ile ferman-kanunları esas aldıkları doğru değildir. Şer'î hukuk sahasında nasıl fıkıh kitaplarını ve resmî olmayan fetvâ mecmualarını kullanıyorsa, örfî-sultânî hukuk sahasında da hususi kanun derlemelerini kullanabilir. Bunun için, dâimâ modern *code*'lar tarzında "tasdikli" ve bütün kanunları içine alan resmî kanunnâmeler aramamalıdır. Osmanlı hukuk sisteminde, modern manada, hükümlerine harfi harfine riâyet mecbûrî olan resmî kanun mecelleleri yerine, hususî kanun derlemeleri de hukukî bir fonksiyonu haizdir. Sultanların emirleriyle tertib olunmuş kanunnâmelere gelince, bunlar da pratik bir maksatla meydana getirilmişlerdir. Gerek kadı mahkemelerinde, gerekse Divan'da dava ve meseleleri hal için defterlerdeki esas sancak kanunnâmelerini derhal araştırıp bulmak güçlüğü karşısında, birçok hallerde hükme esas olabilecek kanun ve kaideleri bir defter halinde, bir arada ve el altında bulundurmanın faydası âşikârdır.[19]

3. Osmanlı Devletinde Devam Eden Eski Türk Gelenekleri

Halil İnalcık, yazılarında, konferanslarında ve seminerlerinde birtakım eski Türk kamu âdetlerinin Osmanlı devletinde de devam ettiğini vurgular. Bir misal olarak sarayda bir devlet bandosunun -ki buna "nevbet-i sultanî" denmektedir- hakimiyet sembolü olarak devam ettiğini ifade eder. Buna Aşıkpaşazâde'den örnek gösterir:

17 Halil İnalcık, *Kânunnâme-i Sultânî*, s. x.

18 Ömer Lütfi Barkan, *XV-XVIncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınlarından Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1943, s. xxii.

19 Halil İnalcık, *Kânunnâme-i Sultânî*, s. xi-xii.

"İkindi vakti nevbet vurulur ve halk yemeğe çağrılırdı." Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi bu adet, tâ Köktürkler'e kadar uzanan bir olgudur. Orhun Abideleri'nde "ben halkımı doyurdum" ifadesi burada hatırlanabilir. Bu gelenek, *Han-ı Yağma* olarak Fars kaynaklarında Türk devletleri için açıkça belirtilir. İnalcık, ilginç bir hadise olarak *Tarih-i Peçevî*'de, Kanunî Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferinden dönerken aynı şekilde orduya bir toy verdiğini tespit ettiğini söylemektedir.

Eski Türk devlet geleneğinin devamını göstermek bakımından İnalcık'ın en önemli araştırması, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" başlıklı makalesidir.[20] 1069'da Karahanlı devletinde Hakan'ın sarayında saray ağası olan Yusuf Has Hacip'in yazdığı bu kitapta, bir taraftan pratik Türk devlet anlayışını ve kurumlarını, diğer taraftan o zamanlar Doğu İran'da canlanmış olan İslam öncesi eski İran devlet kavramının ve kurumlarının tasvir edilmiş olduğunu, İnalcık, bu makalesinde göstermiştir. Yusuf Has Hacip, Türk beğlerini kanun/törü'ye çok bağlı olmak suretiyle ülkelerinde adaleti en iyi biçimde başarmış hükümdarlar olarak tasvir eder ve diğer İslam hükümdarları karşısında Türk hükümdarlarının üstünlüğünü över. Bu gelenek Selçuklu ve Osmanlı hanedanları zamanında da siyaset kültüründe temel kavramlar olarak devam etmiştir. Türklerin İslam dünyasına egemen oldukları dönemde, yani 1040'dan sonraki İslam tarihinde, Türk devletlerinin kesin bir biçimde yeni bir devlet ve kamu hukuku getirdiklerini ve bu kavramların Kutadgu Bilig'de ifade edilmiş olduğunu belirten bu araştırması, daha sonraki yazılarına da esas teşkil eder.

Karahanlı Yazar Yusuf Has Hacip'in eserinde olduğu gibi Osmanlı siyaset kültüründe de bu gelenek hakim olmuştur. Yani, bir taraftan Orta Asya Türk hakanlıklarına kadar inen gelenek, ikincisi de eski İran İmparatorluğu'ndan gelen gelenek. İnalcık, bu ikinci geleneğin doğrudan doğruya Abbasi hilafetine intikal ettiği gibi Osmanlı devletinde de nasihatnâme literatüründe kuvvetle devam ettiğini belirtir. Nasihatnâme literatürünün temel eserleri, Sâsâni devri *Pendnâme* siyaset kitapları, öğüt veren *Nasihatnâme, Nasihat'ül-Mülük, Kimyâ-yı Saadet*, Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme* adlı klasik kitabı ve *Kabusnâme*'dir. Dikkate değer ki, daha ilk Osmanlı Sultanları zamanında bu gibi Nasihatnâme kitapları Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Fatih'ten önce *Kabusnâme*'nin birkaç kez Türkçe'ye tercüme edildiğini bilinmektedir. İnalcık; Osmanlı siyaset kültürünün, örfî kanunların formüle edilmesinde bu gibi eserlerin, Osmanlı bürokratları tarafından devlet felsefesi ve hukuk prensipleri hususunda temel kaynak olarak kullanıldıklarını vurgular. Ona göre, Osmanlı divan katiplerinin yazılarını okuduğumuz zaman, yahut XVI. asır sonundan itibaren devlet kurumlarının bozuluşunu ifade eden "tegayyür ve fesat" literatüründe tamamıyla bu İranî devlet ve hükümet felsefesinin hakim olduğunu görürüz. Yani bu nasihatnâmeler, Osmanlı bürokratlarının bir nevi el kitabı olmuştur.

XVI. asır sonunda Mustafa Âli, bu vadide *Nushatü's-Selâtîn* gibi aynı kaynaktan gelen önemli bir eser vücuda getirmiştir. Sonradan devleti ıslah için bürokratların yazdığı kitapların çoğu, mesela yazarı meçhûl *Kitab-ı Müstetâb* ve *Koçi Bey Risalesi* hep

20 Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmetî Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966, s. 259-275. Bu makale, ayrıca, İnalcık'ın *Osmanlı'da Devlet Hukuk, Adalet* (İstanbul: Eren, 2000) adlı eserinin de içinde yer almaktadır: s. 11-23.

bu devlet felsefesinden hareket etmektedir. İnalcık, bu tespit ve araştırmalarını *İslam Ansiklopedisi*'nde yayınlanan "Reisü'l-küttap" maddesinde etraflı bir şekilde ele almıştır.[21] Osmanlı bürokrasisinin Hind-İran siyaset kültürüyle yetiştiğini ve devleti bu prensiplere göre idare etmekte olduklarını bu makalesinde belirtir. Söz konusu makaleyi yazmak için yaptığı uzun araştırmalar sonunda Osmanlı bürokrasisinin faaliyetinin ve arşivlerimizi dolduran yazılarının temel olarak yukarda zikredilen prensiplere dayandığını ifade eder.

4. Şeriat ve İslam

İslam hukukçuları, Şeriat'ta bulunmayan, fakat İslam toplumunun hayrı için gerekli kuralların, devlet reisi, yani imam tarafından konulabileceğini kabul etmişlerdir. Özellikle Hanefi mezhebinde bunun geniş uygulama alanı görülür. Osmanlı uleması ve bürokratları, bu arada Tursun Beğ, sultanî/örfî kanunların Müslüman cemaatinin hayrı için gerekli olduğunu ileri sürerek bunun Şeriata aykırı olmadığını söylerler. Bununla beraber Hanbelî mezhebi ve onun temsilcisi olan İbn Teymiyye, *Siyaset-i Şer'iyye* adlı kitabında, hükümdarların koydukları kanunları kabul etmez ve bu şekilde yapılan kanunların bid'at olduğunu ileri sürer. Osmanlı Devleti'nde tutucu bir siyasetin ortaya çıktığı Kanuni devrinde, Mehmed Birgivî adlı bir fakih tarafından, hukukî uygulamalar şiddetle eleştirilmiştir. Hanefi mezhebinden olan Ebussuud'un istihsan prensibine göre çıkardığı fetvalar bid'at olarak reddedilmiş ve Ebussuud'u kafir sayacak kadar ileri gidilmiştir. Bu ihtilaf, özellikle para vakıfları hakkında iki Müslüman uleması arasında şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Ebussuud, para vakıflarının Müslümanlara hayırlı bir iş olması dolayısıyla Şeriat'a tamamen uygun olduğunu ileri sürerken, Mehmet Birgivî bunun riba ihtiva ettiği için bid'at olduğunu ileri sürüyordu. Bu tartışma, Osmanlı toplumunda o zaman geniş yankılar uyandırdı ve konu üzerinde Osmanlı uzmanları arasında da yayınlar yapılmıştır.[22]

XVII. asırda Mehmed Birgivî ve Hanbelî geleneğini temsil eden Kadı Mehmed'in öğrencileri "Kadızadeliler" adı altında faaliyetlerini sürdürdüler. Bu gibi uygulamaları 20'den fazla bid'at olarak tespit etmişler ve cami vaazlarında halkın taassubunu körüklemişlerdir. Kadızadeliler meselesi IV. Murad döneminde İstanbul'da ve diğer şehirlerde çok geniş tartışmalara sebep olmuştur. Kamu düzeni bozulduğu için Köprülü Mehmed Paşa (1650-1661), Kadızadelileri İstanbul dışına sürerek tartışmalara son vermiştir.

Osmanlı resmi görüşü, Orta Asya Türk geleneğine dayanan görüşe bağlı kalmıştır. Yani devletin ve toplumun selametini gerektiren kanun niteliğinde emirlerin padişah tarafından verilebileceği kuralı yerleşmiştir. Bu inanca dayanarak Osmanlılar, özellikle XIX. yüzyılda, Batı'dan bir çok kanunu aynen tercüme ederek devlet kanunu olarak yayınlamışlardır. Ceza Kanunu, Vilayetler Kanunu, Medeni Kanun gibi. Bağnaz halkın itirazına karşı bürokratlar daima devlet ve toplumun hayrı, yani Şeriat'ın istihsan

21 Halil İnalcık, "Reis ül-Küttâb", M.E.B. *İslam Ansiklopedisi*, c. IX, 1964, s. 766-773.

22 Bu tartışma için bkz.: Madeline Zilfi, "Vaizan and Ulema in the Kadizadeli Era", *X. Türk Tarih Kongresi*, (25-26 Eylül 1986), Ankara, 1994, s. 2493-2500.

prensibini öne sürmüşlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere, Türk devlet ananesini izleyen Osmanlı Devleti, devlet kanunlarının Şeriat'a aykırı olmadığını, devlet ve toplumun selameti için bunların gerekli olduğunu dikkate alır. İnalcık öncelikle, Türk İslamiyetinin muamelat ve toplum meseleleri bahsinde tamamıyla liberal bir yol takip ettiğini ifade eder. Bu yüzden de Türk İslamiyetinin farklı olduğunu yazılarında özellikle vurgular. Akâide ve inanca ait hususlarda diğer Müslüman toplumlardaki ilkelerin uygulandığını, fakat muamelatta Osmanlı Devleti'nin serbest kurallar koyabildiğini dile getirir. İnalcık, ayrıca Türklerin Müslüman olduktan sonra İslam alemine getirdikleri yeni prensiplerin önemine dikkat çekmiştir. XIX. yüzyıl uleması, Cevdet Paşa'nın başkanlığında hazırladıkları *Mecelle*'de bu prensibi belirtmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminin serbest matbuat ortamında bu konuda bazı yayınlara rastlanmaktadır.

Osmanlı döneminde olduğu gibi bugün de Şeriat ve Kanun ayrımı hususundaki tartışmalar devam ede gelmiştir. Şeriat ve temel İslam düşüncesine göre, Tanrının koyduğu kurallar dışında kanunlardan bahsedilemez. Osmanlı Devleti de bir İslam devleti olduğuna göre, padişahların her türlü hukukî tasarruflarının Şeriat çerçevesinde olduğu ve ondan ayrılmadıkları ileri sürülür. Bir İslam hükümdarı olarak özellikle hilafet iddiasında bulunan Osmanlı padişahlarının bağımsız bir hukuk koyamayacakları ifade edilir. İnalcık'ın yazılarında belirttiği gibi, Türk hükümdarları ve özellikle Osmanlı padişahları Şeriat çerçevesine girmeyen konularda devlet ve idare hukuku yaratmışlardır. Bu yaklaşımı İnalcık "Örfî-Sultanî Kanunlar" başlığı altında değerlendirir. Devlet ve din ayrılığını "din ü devlet" ifadesiyle belirten bu husus, Osmanlı vesikalarında da sıkça vurgulanmaktadır.

İnalcık, Karaçi Üniversitesi'nin daveti üzerine Pakistan'da yaptığı iki konuşmada, yukarda bahsedilen noktaları aydınlatmıştır. İslam alimlerinin ve ilahiyatçılarının katıldığı toplantıda bir Türk bilim adamının verdiği iki konferans oldukça ilgi çekmiştir. Bu iki konferans, Karaçi Üniversitesi tarafından başka konferanslarla beraber bir kitap halinde yayımlandı.[23] Bu konferans sırasında dinleyiciler arasında bulunan bazı ulemadan İnalcık'a ilginç sorular gelir. Mesela Osmanlı Devleti içinde İslam mezheplerinin hukuk mekteplerinin nasıl uygulandığı sorulur. Osmanlı devleti Selçuklularda olduğu gibi Hanefî mektebini ve hukuk sistemini devlet mezhebi ve resmi devlet hukuk sistemi olarak kabul etmiş ve uygulamıştır. Bu sistem bilindiği üzere istihsan prensibini en geniş şekilde tatbik ettiğinden, İslam cemaatinin hayrına olan hukuk kurallarının en geniş şekilde tefsirini kabul eden mekteptir. Osmanlıların temel hukuk anlayışına da en iyi cevap veren bu sistemdir. Fakat Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim devrinde Arap memleketlerini, Suriye ve Mısır'ı ülkelerine kattığı zaman mahkemelerde dört mezhebin uygulamasını devam ettirerek halka kolaylık sağlamıştır. Bunun için de, mahkemelerde dört kadı faaliyette bulunurdu. İnalcık, bu açıklamadan sonra, verdiği cevapta hükümdarın İslam cemaatinin imamı sıfatıyla kendi ülkelerinde hangi mezhebin cari olacağını tayin etme hakkı olduğunu belirtmiştir.

23 "Kanun and Shariah", İlk Tebliğ, *Dr. I. H. Qureshi Memorial Lectures*, Yusuf Abbas Hashmi, (ed.), Karaçi: Karachi University, 1987, s. 1-13. İnalcık, bu konferansın geniş bir özetini daha sonra Türkçe olarak da yayınlamıştır. Bkz.: "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet ", *İslâmiyât*, 1998, c. I, sy. 4, s. 135-142.

XIX. asra gelindiğinde Osmanlı Devleti, Batı'dan pratik hayat şartlarının gereği dolayısıyla ticaret ve ceza sahalarında Batı kanunlarının uygulanmasına önayak oldu. Bu tutum yine toplum ve devletin hayrını yüksek bir prensip olarak kabul eden Hanefi mezhebi çerçevesinde mümkün olmuştur. Bununla beraber bürokratların Batı'dan yaptığı hukukî iktibasları kabul eden Osmanlı uleması, bu iktibasları bazı geniş fıkıh prensiplerine göre makbul sayıyorlardı. Genelde medrese uleması ve Mehmed Birgivî geleneğini izleyenler bunu küfr saymaktaydılar. Tanzimat devri bürokratlarıyla medrese uleması arasındaki bu ihtilaf, *Mecelle*'nin ortaya çıkmasına ve Şer'î mahkemeler yanında Nizâmiye denilen mahkemelerin kurulmasına yol açmıştır. Tanzimat devrinde hukuk sahasında ve uygulamada mahkemelerin teşkilatlanmasındaki bu ikilik, Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür. İnalcık, bu konudaki araştırmalarını *Encyclopedia of Islam*'a yazdığı "Mahkama" maddesinde özetleyip yayımlamıştır.[24]

5. Kanun ve Kanunnâme

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nde vergi ve mahallî idare sisteminin temelini sancak kanunnâmeleri oluşturur. Bunun için de öncelikle sancaklarda padişahın görevlendirdiği ve ulemâdan biri tarafından tahrir yapılır. Her sancağın tahririnden [vergiye esas köylünün ve gelirinin sayımından] sonra reâyânın vergi mükellefiyeti sancak kanunnâmesinin başına konur. Böylece bu kanunnâmelerde her bölgenin özellikleri de görülebilir. Uygulanan Kânûn-i Osmânî'nin prensipleri şöyle özetlenebilir: Reâyâyı birtakım hâkim sınıfın, feodallerin ve ağaların tahakkümünden kurtarmak ve doğrudan doğruya Osmanlı tebaası durumuna getirmektir. Bu durum bilhassa yeni fethedilen yerler için geçerlidir. Yani eski feodal şartları kaldırmak Osmanlı Devlet anlayışının ilk prensibidir. Bu prensip Balkanlarda ve Anadolu'da mahallî feodal ailelerin yavaş yavaş ortadan kaldırılması veya onların imtiyazlarının sınırlandırılması şeklindedir. Bu süreç yeni fethedilen bölgelerin doğrudan Osmanlı idaresine bağlanmasında önemli bir olgudur. Bu sürece dair bilgileri İnalcık, Osmanlı kanunları hakkındaki bazı yayınlarında[25] vermekle beraber, "Kanun"[26] ve "Kanunnâme"[27] maddelerinde bu süreci ve Osmanlı kanunlarının ilkelerini özetlemiştir.

6. İlmiye Mensuplarının Eğitimi ve Teşkilatın İşleyişi

Müessese tarihi bakımından, İnalcık'ın son yıllarda yaptığı en önemli yayınlardan birisini de "Ruznamçe" adlı makalesi oluşturur.[28] Üzerinde uzun yıllar yaptığı araştırmayı bir bakıma bu makalede özetlemiştir. Bilindiği üzere Şer'iyye Sicilleri adı verilen

24 "Mahkama", *EI2*, c. VI, 1986, s. 3-5.

25 Halil İnalcık, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: TTK, 1954. Arnavutluk sancağına ait bu icmal defterinin girişinde, İnalcık, bir sancağın tahrir sürecini ve sancak kanunnâmesinin hazırlanışını ayrıntılarıyla açıklamaktadır.

26 Halil İnalcık "Kânun", *EI²*, c. IV, 1975, s. 556-562.

27 Halil İnalcık, "Kânunnâme", *EI²*, c. IV, 1975, s. 562-566.

28 Halil İnalcık, "The Ruznamçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Turcica*, 1988, c. XX, s. 251-275. [2. Baskısı: *Essays in Ottoman History* içinde, İstanbul: Eren, 1998, s. 125-152.]

ve mahkeme kayıtlarının tutulduğu defterler, senelerce şurada burada saklanmaya çalışılıp, çoğu çeşitli nedenlerle kaybolup gittikten sonra, bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan topraklara ait siciller, Ankara'da bulunan Milli Kütüphane'de muhafaza altına alınmıştır. En azından elde kalan siciller, kataloglanıp araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Son yıllarda Anadolu'daki üniversitelerin tarih bölümleri, kendi şehirlerine ait sicilleri tez konusu olarak çalıştırmaktadırlar. Bu hususta epey yol alındığı söylenebilir. Hatta bazı üniversiteler bu sicillerin kendi bölgelerine ait tüm ciltlerinin birer nüshalarını aldıklarından kendi şehirlerinde çalışma imkanı sağlamaktadırlar. Sadece İstanbul sicilleri Milli Kütüphane'ye teslim edilmemiş olup Müftülük arşivinde saklanmaktadır. İstanbul sicillerinin toplamı on bin cilde yaklaşmaktadır.

İnalcık, bu araştırmasında 257 cilt halinde bulunan ve 952/1545 – 1312/1894 tarihleri arasını kapsayan Rumeli kazaskerliği "Ruznamçe" defterlerini incelemiştir. Bu seri defterler, kariyerlerine başlamalarından itibaren Kazasker huzurundaki derslere, yani mülâzemete devam eden ilmiye mensuplarının listelerini ihtiva etmektedir. Kadılık süreleri sona erip azledildikten sonra, yeni bir görev için bekledikleri bir yıl boyunca, ma'zül kadılar da bu derslere, yani mülazemete devam mecburiyetindedirler. Bu bir yıl boyunca kadılar herhangi bir ücret almazlardı. İnalcık, söz konusu makalesinde bu bekleme süresince kadıların çektikleri sıkıntıları ve kadro sıkıntısı nedeniyle kadılar arasındaki münavebeli rotasyonun yarattığı olumsuzlukları ortaya koymuştur. Bunun da ötesinde, alt grupta yer alan kadılarla üst grubu teşkil eden ve mevleviyet payesiyle tayin edilen kadılar arasındaki sosyal çatışmaya dikkat çekmiştir. Askerî sınıfa geçmek isteyen reayanın medreselere hücum etmesiyle gitgide sayısı artan medrese mezunlarına yeterli kadro bulunamaması bunun asıl nedenidir. Taşrada açılan medrese mezunlarına ise artık neredeyse hiç kadılık yoktur. Buna çare olarak kadılık süreleri giderek azaltılmış ve 1,5 yıla kadar indirilmiştir. İstanbul'da kazasker huzurunda mülazemette bulundukları sürede ücret alamayan kadılar ise, bu durumu telafi etmek için rüşvet ve suiistimallere yönelmişlerdir.

İnalcık, makalesinde bütün bu sürece ve sistemdeki tıkanmaların sebeplerine temas ettikten sonra mekanizmanın terim ve terminolojisini de örneklerle açıklamaktadır. Bu bakımdan, ilmiye hakkında yapılacak araştırmalar için bu terminoloji ve kavramlar mehaz teşkil edecektir. Makalede ayrıca ilmiye sınıfının unsurlarını oluşturan müderris, müftü ve kadılar ile bunlar arasındaki mobilizasyon hakkında bilgi verilmektedir.

Halil İnalcık'ın Hukuk Bibliyografyası

1. Kanunnâme-i Sultâni Ber-Mûceb-i 'Örf-i Osmânî, Robert Anhegger ile birlikte, Ankara: TTK, 1956.

2. "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *A.Ü. SBF Dergisi*, 1985, c. XIII, s. 102-126.

3. "Adâletnameler", *Belgeler*, 1965, c. II, s. 49-145.

4. "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966, s. 259-275.

5. "Notes on N. Beldicianu's Translation of the *Kânunname*, fonds turc ancien 39, Bibliothèque Nationale, Paris", *Der Islam*, 1967, c. XLIII, sy. 1-2, s. 139-157.
6. "Suleyman the Lawgiver and the Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, 1969, sy. 1.
7. "Kânun", *EI²*, c. IV, 1975, s. 556-562.
8. "Kânunnâme", *EI²*, c. IV, 1975, s. 562-566.
9. "State Sovereignty and Law During the Reign of Suleyman", *Suleyman the Second and His Time*, İstanbul: ISIS Press, 1983, s. 59-92.
10. "Mahkama", *EI²*, c. VI, 1986, s. 3-5.
11. "Kanun and Shariah", İlk Tebliğ, *Dr. I. H. Qureshi Memorial Lectures*, Yusuf Abbas Hashmi, (ed.), Karaçi: Karachi University, 1987, s. 1-13.
12. "The Ruznamçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, 1988, sy. 20, s. 251-275. [2. Baskısı: *Essays in Ottoman History* içinde, İstanbul: Eren, 1998, s 125-152.]
13. "Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Taxation", *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatie*, Christa Fragner ve Klaus Schwarz, (eds.), Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992, s. 100-116.
14. "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", *İslâmiyat*, 1998, sy. 4, s. 135-142.
15. "Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği", *Türkiye Günlüğü*, 1999, sy. 58, s. 5-11.
16. Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul: Eren Yay., 2000.

Halil İnalcık and His Ottoman Legal Studies

Bülent ARI

Abstract

The publishing of Halil İnalcık regarding "Ottoman Law" is the focus of this article. Throughout his 65 years of academic career, Prof. İnalcık has published many articles and books on Ottoman Law. In some of them, he published the basic sources of Ottoman Sultanic laws. He also made distinction between Sharia and Sultanic law in Ottoman legal practice. In this regard, Prof. İnalcık emphasized that beside Sharia, which is based on Divine regulation, Ottoman Sultans had published Sultanic decrees with the force of law. These regulations had historical basis relied on old Turko-Mongolian khanates in Central Asia. According to İnalcık, these legal regulations were in effect until the overall reforms of Tanzimat era. In this period, instead of old style legislation, legal systems were translated from foreign codes. In reaction to this practice, conservative authorities enacted an authentic Civil Code, which is known as "Majalla". In the rest of the article, researches of Prof. İnalcık, published in Encyclopedia of Islam (2nd edition), such as "Kanun", "Kanunname" and "Mahkama" are introduced. Finally, his article handling the "ilmiye" class in the Ottoman Empire is taken into consideration. In this article, he expained the education process of the ilmiye members and hierarchical strata among them. He also emphasized the conflicts between the upper and lower classes of ulema and abuses within the system.

Keywords: Law, Justice, Legislation, Sharia, Custom

Halil İnalcık ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları

Bülent ARI

Özet

Halil İnalcık'ın "Osmanlı Hukuku"na dair yayınlarının incelenmesi bu makalenin esas konusunun oluşturmaktadır. Prof. İnalcık "Osmanlı Hukuku" hakkında bugüne kadar pekçok makale ve kitap yayınlamıştır. Bunlardan bazılarında Osmanlı Sultanî kanunları arasından kaynak yayınları yapmıştır. İnalcık ayrıca Osmanlı hukuk uygulamasında Şer'î ve Sultanî kanunlar arasındaki ayrıma dikkat çeker. Bu çerçevede, ilahî düzenlemeye dayanan Şariat'ın yanında, Osmanlı padişahlarının kanun hükmünde fermanlar yayınladığını vurgular. Bu düzenlemelerin Orta Asya Türk-Moğol hanlıkların kadar uzanan tarihî olduğunu dile getirir. İnalcık'a göre bu hukukî uygulamalar Tanzimat devrindeki topyekün reformlara kadar yürürlükte kalmıştır. Tanzimat döneminde, eskiden olduğu gibi eski tarz yasama faaliyeti yerine, hukukî sistemlerin olduğu gibi yabancı kanunların iktibası yolu seçilmişti. Buna tepki olarak muhafazakar otoriteler *Mecelle* adıyla bilinen otantik bir kanun sistemi oluşturdular.

Makalenin kalan bölümünde Prof. İnalcık'ın Encyclopedia of Islam'ın 2. baskısında yayınlanan "Kanun", "Kanunname" ve "Mahkama" gibi maddeleri tanıtılmaktadır. Son olarak da, onun Osmanlı'da ilmiye sınıfını ele aldığı ve kısaca "Ruznamçe" adıyla bilinen makalesi incelenmiştir. O, bu makalesinde ilmiye sınıfının eğitim ve görev süreçleri ile hiyerarşik yapısını anlatır. Ayrıca, ilmiyenin alt ve üst grupları arasındaki çatışmaları ve ihtilafları dikkatlere sunar.

Anahtar Kelimeler: Kanun, Adalet, Yasama, Örf, Şeriat